

Les dones en el camp de les ciències experimentals. Qualitat i paritat, un binomi possible

Rosa Caballol

Fa ara cent anys que les dones van poder accedir lliurement a la universitat espanyola. Això va ser possible gràcies al compromís de dones i homes que van lluitar pel reconeixement d'aquest dret, amb el convenciment que la societat necessitava donar-se models de comportament femení diferents dels estereotips que aleshores regien, uns models en què la vida professional pogués també ocupar un lloc destacat. Cent anys després, els progressos han estat importantíssims. La legislació reconeix la igualtat i la tutela, però alguns estereotips i prejudicis perviuen en les pautes socials, de forma que la desigualtat preval fins i tot en estructures on la igualtat està formalment garantida.

Si ens centrem en el terreny de les ciències experimentals, les dones són avui majoria entre les persones que cursen estudis a les nostres universitats. Les anàlisis de les dades objectives indiquen que també són majoria les que obtenen un títol i que, a més, la seva taxa d'èxit és fins i tot superior a la dels seus companys. No obstant això, el conegut comportament de tissors segueix sent la pauta pel que fa a l'assoliment de llocs de treball més qualificats. L'informe *She Figures 2009*, de la Comissió Europea, reflecteix la situació a l'Europa dels 27 i, si bé s'hi constata una certa correcció de la desigualtat respecte a l'informe anterior (que és del 2006), la millora detectada és encara molt tímida. Primer vegem-ne breument les conclusions i després passarem a l'entorn més proper.

1. Una pinzellada sobre el panorama europeu

L'informe *She Figures 2009* aporta dades contundents: a l'Europa dels 27, mentre que en l'estudiantat universitari hi ha un 59% de dones, en el sector de la recerca científica —hi agrupem àmbits i sectors públics i privats— només n'hi ha un 30%. El desequilibri és més marcat en el sector privat que en el sector públic, ja que aquest percentatge mitjà correspon a un 37-39% en el sector de l'educació superior i de la recerca pública, i només un 19% en el sector privat. Totes aquestes xifres són lleugerament més favorables a Espanya, on el percentatge mitjà de dones dedicades a activitats de recerca és del 37%.

Tot i la dada positiva, encara que tímida, que la taxa de creixement d'incorporació a la carrera acadèmica és una mica més ràpida per a les dones —la qual cosa sembla que apunti cap a un balanç més favorable a llarg termini—, el que és cert és que els percentatges d'homes i dones s'igualen en l'etapa de formació doctoral i s'inverteixen en nivells més alts de l'escalafó universitari o de recerca: així, entre les persones que han assolit la categoria màxima de l'escala a Europa, només n'hi ha un 18% que siguin dones. Una dada força reveladora és la distribució per franges d'edat d'aquest percentatge: entre 35 i 44 anys, només el 23% de les persones que han assolit la màxima categoria són dones, dada que, tot i haver millorat des de l'estudi anterior, descarta la hipòtesi d'un moviment espontani cap a l'equilibri de gènere en la cohort més jove, ja que és notablement inferior al percentatge de dones que en aquesta cohort van accedir a la carrera científica. Els desequilibris un cop més són més marcats en el sector privat que en el sector públic.

Aquestes xifres globals no es distribueixen homogèniament entre els diferents camps científics ni entre els diferents països. El sector de les ciències experimentals presenta una certa masculinització a Europa, amb un 41% de dones que van assolir el doctorat en aquest àmbit el 2007. Pel que fa a Espanya, per a aquest nivell d'estudis, aquest és un àmbit força equilibrat, ja que el percentatge de doctores del 2007 va ser del 48%. No obstant això, la tendència posterior del comportament de tisoires, pel que fa a percentatges d'homes i dones en les categories professionals, és totalment comparable al que hem descrit en l'àmbit europeu i als dels altres àmbits científics.

L'informe *She Figures 2009* conclou que, comparada la situació amb la del 2006, s'observa una certa tendència a corregir els desequilibris, pel que fa a àmbits d'estudi tradicionalment masculinitzats —com ara les enginyeries—, a la segregació vertical que indiquen els baixos percentatges de dones en les més altes responsabilitats, al nombre de projectes demanats per dones i a la seva taxa d'èxit, a la seva participació com a expertes en llocs d'avaluació o de presa de decisions. Això no obstant, el ritme d'aquestes millores no es correspon amb el ritme que ens hauria d'haver fet esperar la incorporació de la dona als estudis universitaris i a la formació doctoral.

El panorama espanyol i el català no difereixen gaire d'aquesta situació global. Les dades de la Universitat Rovira i Virgili, fetes públiques en l'informe «La igualtat per raó de gènere a la URV» (Pastor *et alii*, 2008), coincideixen amb les pautes indicades, tot i que el percentatge de catedràtiques és una mica superior —un 20%, en dades del 2006. Però, mirades de més a prop, hi ha un àmbit del coneixement que s'escapa a la tònica general: és l'àmbit de les ciències experimentals, al qual ens acostarem tot seguit.

2. L'oasi de les ciències experimentals a la Universitat Rovira i Virgili

La història és important per situar-nos. L'any 1971¹ es va crear a Tarragona la *Delegación de Estudios Universitarios de la Facultad de Ciencias de la Universidad de Barcelona*, juntament amb la germana *Delegación de Estudios Universitarios de la Facultad de Filosofía y Letras*, a l'antic col·legi de La Salle, a la plaça de la Imperial Tàrraco. L'embrió dels departaments actuals de ciències experimentals el trobem una mica més tard, amb una important incorporació de professorat a final dels anys setanta —particularment notable per la ferma voluntat que va palesar molt aviat d'arrelar-se en aquestes terres i d'impulsar-hi la docència i la recerca, una voluntat tan ferma que la majoria encara avui són professors i professores en plena activitat a la URV.

Quan el 1983 la *Delegación* es va convertir en Facultat de Ciències Químiques de Tarragona, encara dins de la Universitat de Barcelona, ja existia una recerca en química i en bioquímica que, si bé es feia encara en condicions precàries i sense mitjans tan essencials com ara fonts bibliogràfiques adequades, suplia les mancances amb l'entusiasme, la dedicació, les col·laboracions externes i una multitud de viatges a la universitat mare, sobretot a les biblioteques i als serveis tècnics.

A mitjan anys vuitanta ja se'n començaven a notar els fruits: publicacions, primeres tesis doctorals, primers projectes competitiu. A partir d'aleshores, homes i dones vam anar accedint de forma equilibrada a places permanents, a la responsabilitat en la direcció de la recerca i en les tasques de gestió. Quan es va crear la Universitat Rovira i Virgili a final del 1991, el col·lectiu de ciències experimentals estava ja ben consolidat i la seva producció científica s'havia fet ben visible. Es demanaven projectes i s'aconseguien grups consolidats, liderats per homes i, més freqüentment els primers anys, per dones. Aquest últim aspecte en particular va constituir una autèntica raresa

¹ Es poden trobar tota mena de precisions històriques sobre la creació i la trajectòria dels centres universitaris de Tarragona al llibre *La Universitat Rovira i Virgili. Una aproximació als deu primers anys de la universitat pública del sud de Catalunya*, d'Antoni González Senmartí, editat per Publicacions URV (2005).

en el context català (i no català) de les ciències experimentals, com pot veure's en els reculls sobre la recerca de Catalunya publicats per l'Administració.

La posterior diversificació en centres —les actuals facultats de Química i d'Enologia— i en departaments no ha fet canviar al llarg del temps aquesta situació globalment equilibrada. Les dades de catedràtiques i catedràtics d'universitat de la plantilla actual ho il·lustren clarament: abans que es creés la Universitat Rovira i Virgili, havíem comptat amb un catedràtic i una catedràtica, que després van traslladar-se a la Universitat de Barcelona. El 1991 van accedir a una càtedra un home i una dona, els primers de la plantilla actual².

Avui, quan ja fa gairebé vint anys que es va crear la URV i que hi va haver les primeres càtedres, entre els tres departaments de Bioquímica i Biotecnologia, de Química Analítica i Química Orgànica i de Química Física i Inorgànica, sumem 11 dones i 11 homes en actiu amb aquest nivell professional. Particularment significatiu d'aquesta tendència excepcional, pel que fa a la paritat entre dones i homes, van ser els 10 primers anys, durant els quals el nombre de catedràtiques no va ser mai inferior al de catedràtics. Un factor que no recullen les dades recopilades, però que el coneixement de les persones permet assenyalar, és que, de les sis primeres dones, quatre tenien fills quan van accedir a la càtedra.

L'anàlisi de la qualitat a través d'índexs bibliomètrics, tot i la dificultat de comparar camps de recerca, tampoc no deixa en situació de desigualtat les dones d'aquest col·lectiu. Així, les dones signen el 46% dels articles publicats pels departaments de ciències experimentals de la URV que han rebut més de 100 citacions, i el 75% dels que superen les 200. En la mateixa línia, l'índex *h* —un paràmetre molt utilitzat actualment que sobtè quan *h* articles superen *h* citacions— ens fa arribar a les mateixes conclusions: entre els que superen un índex de 30, hi ha un home i dues dones, i si es fa la mitjana de l'índex del col·lectiu de catedràtics i catedràtiques, l'índex és de 22, amb una diferència entre gèneres que no supera una dècima!

Certament, estem parlant d'un col·lectiu petit, amb dades que poden no ser gaire significatives estadísticament, però que no obstant això inciten a reflexionar sobre els factors que han contribuït a una situació d'igualtat de gènere insòlita en l'àmbit de les ciències experimentals, tant en la universitat catalana com en el context internacional. Què pot explicar aquest comportament tan diferenciat en el conjunt dels tres departaments de ciències de la Universitat Rovira i Virgili respecte a les tendències observades en les universitats catalanes o de la resta d'Europa? La joventut de la universitat ha estat segurament important, però no sembla un factor determinant, si es compara amb la situació que hi ha en altres institucions nascudes en la mateixa època.

² Les dades d'aquest apartat han estat facilitades pel Servei de Recursos Humans de la URV.

Des de final dels setanta, a la *Delegación de la Facultad de Ciencias* hi van fer cap persones que havien cursat els estudis en diferents universitats, algunes amb el doctorat ja defensat, amb una experiència en la recerca i amb una certa maduresa científica ja adquirida que, tot i la clamorosa mancança de mitjans, van permetre iniciar una investigació d'actualitat en el context científic de l'època, amb escassa tutela —per no dir nul·la— de la universitat mare i de les seves facultats afins. Homes i dones que es van aplegar a Tarragona per raons personals ben variades, amb situacions precàries de PNN (professors no numeraris —desplego la sigla per a qui sigui massa jove per tenir-la gravada en la memòria), però amb ganes de desenvolupar de forma plena la seva professió universitària en un marc gairebé verge.

La *Ley de Reforma Universitaria*, promoguda el 1983, va permetre consolidar en places permanents de titulars d'universitat un bon nombre d'aquelles persones, en un procés que es va denominar *de idoneidad*. Naturalment, la incidència del procés va ser de gran impacte a totes les universitats catalanes i a les espanyoles, però per al jove nucli tarragoní de ciències experimentals va marcar un abans i un després. Una important característica d'aquell professorat és que, tot i les col·laboracions científiques, no formava part de clans universitaris establerts amb pautes de comportament marcades per velles escoles i, per tant, comptava amb autonomia per generar les seves pròpies regles internes. Aquest és probablement un aspecte decisiu en l'equilibri històric de gèneres, històric per continuat i per infreqüent en altres contextos, d'aquest sector a la URV.

És obvi, però, que un context favorable no pot explicar per si sol l'èxit de les dones d'aquest col·lectiu a assolir les places de més alta qualificació universitària, a rebre reconeixements externs, a assolir responsabilitats de direcció i de gestió, a ser cridades per organismes d'avaluació bastant abans que es tinguessin en compte consideracions de gènere: aquest èxit és degut, en primer lloc i sense cap mena de dubte, a elles mateixes pel seu treball constant de dedicació a la universitat, pel sacrifici que implica establir prioritats personals sense deixar de banda cap responsabilitat, en definitiva, per la seva implicació professional absoluta. Les estadístiques, no obstant això, indiquen tan tossudament l'excepcionalitat de la situació paritària d'aquest col·lectiu de científiques que fan dubtar si elles mateixes, en un context diferent amb pautes de conducta més rígides per les tradicions heretades i malgrat tots els seus mèrits i esforços, haurien pogut assolir les mateixes quotes d'igualtat.

De l'experiència de les dones del col·lectiu de ciències experimentals a la URV se n'extreu una conclusió inexorable: ha estat la seva feina, la seva voluntat i la confiança en les pròpies capacitats allò que les ha portades a les cotes de visibilitat i de paritat que han assolit. No ho han fet soles, i és just reconèixer que, al seu entorn, hi ha hagut homes que els han donat suport, tant en el context professional com en el dia a dia enfront d'unes estructures socials tan poc propícies a la igualtat.

Totes les dades constaten que la igualtat formal per raó de gènere no assegura, a la pràctica, la igualtat d'oportunitats, tan condicionada per factors socials externs. Contribuir de forma més efectiva a corregir el biaix és l'objectiu de les polítiques actives afavoridores de més equilibri de gènere adoptades per diferents organismes, com ara la Comissió Europea, que incentiven la participació femenina en comissions i llocs de presa de decisions. La legislació espanyola actual també hi contribueix, tot i la molt perversa conseqüència que la necessitat de paritat en òrgans de decisió pot generar sobre col·lectius amb molt poca representació femenina, fet que carrega, amb un excés de participació, poques dones, que han de multiplicar els esforços: en algunes àrees de ciències —i encara més a enginyeria— som tan poques que no parem de participar constantment en comissions de tota mena. Esperem, en tot cas, que pautes legals i accions incentivadores empreses per les institucions, però també experiències positives com la que hem exposat, estimulin i contribueixin a augmentar el ritme d'assoliment de la paritat en el camp de la recerca científica.

Bibliografia

- COMISSIÓ EUROPEA (2009). *She Figures 2009: Statistics and Indicators on Gender Equality in Science*. http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she_figures_2009_en.pdf
- PASTOR, Inma (coord.) (2008). *Dones i Homes a la URV. Un estudi de les desigualtats per raó de gènere*. Tarragona: Publicacions de la URV.